

УДК 321.02-054.72(=161.2)«192»

В. О. ХОМЕНКО*

**ЛИСТ НЕВІДОМОГО АВТОРА ПРО УКРАЇНСЬКІ
ПОЛІТИЧНІ СИЛИ В ЕМІГРАЦІЇ У 1920-ті РОКИ**

Уперше запроваджується до наукового обігу виявлений архівний документ, пов'язаний з діяльністю українських політичних сил в еміграції у 1920-ті роки. Цим документом є лист невідомого автора, що відклався у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Адресант характеризує український еміграційний політикум, звертає увагу на конфлікти та неузгодженості між різними українськими партійними групами.

Ключові слова: архіви; Українська революція; еміграція; епістолярій; УПСР.

Актуальність дослідження Української революції 1917–1923 рр. є безсумнівною. Незважаючи на досить тривалий період її вивчення і значну кількість наукових праць¹, маємо чимало недостатньо вивчених та дискусійних питань. Одним із них є історія української політичної еміграції 20-х років ХХ ст., яка, як історичне явище, виникла у результаті поразки Української революції. Серед істориків, які докладно вивчали це питання, слід виокремити дослідження В. Трощинського² та В. Піскун³. При написанні своїх праць вони використовували різноманітні джерела. Але, на нашу думку, в українських архівах зберігається ще багато невідомих документів із цієї проблематики. Безсумнівно, що розширення джерельної бази дозволить спростувати чимало історичних міфів та переосмислити значну кількість історичних подій і явищ, пов'язаних з історією української еміграції вказаного періоду.

Відзначаємо, що сучасні вчені-джерелознавці звертають увагу на значний інформаційний потенціал такого виду історичних джерел як епістолярій⁴. При цьому досліджений він недостатньо, а епістолярні джерела ХХ ст. взагалі здебільшого не опубліковані⁵. Звісно, що листи є дуже цінним джерелом і з історії революційних подій 1917–1923 рр. Але наразі лише частково видано листування таких відомих діячів Української революції як, наприклад, Михайло Грушевський⁶, Симон Петлюра⁷, Володимир Винниченко⁸, Сергій Єфремов⁹, Євген Чикаленко, Андрій Ніковський¹⁰. Цього явно недостатньо, відтак, до наукового

* *Хоменко Віталій Олексійович* – кандидат історичних наук, викладач Індустріально-педагогічного технікуму Конотопського інституту Сумського державного університету.

обігу потрібно вводити нові зразки епістолярної спадщини як згаданих осіб, так і інших учасників революційних подій.

Поданий до друку лист зберігається у справі № 61 «Постанови Центрального Комітету Української партії соціалістів-революціонерів, постанови 2 Всеукраїнського селянського з'їзду 10–14 травня 1918 р. Декларація Всеукраїнської Революційної Ради «Врятування Українського народу», задачі Всеславянського съезда та інші» фонду № 3911 «Празький відділ закордонної організації Української партії соціалістів-революціонерів, м. Прага» Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). У цій справі відклалися різні документи, пов'язані з політичною діяльністю есерівської партії. Серед них: рукописні постанови Центрального Комітету Української партії соціалістів-революціонерів (ЦК УПСР) квітня-травня 1918 р., недатований лист Микити Шаповала до ЦК (орієнтовний час його написання – літо 1921 р.), спільна заява есерів від 23 січня 1921 р. (рукописна та машинописна копії), які у 1917 р. були обраними до Всеросійських Установчих Зборів, щодо неможливості прибути на нараду членів цих Зборів, яка мала відбутися в Парижі тощо.

На жаль, авторство листа встановити не вдалося, відомо тільки, що автор на час написання листа проживав у Празі¹¹. Не відоме і прізвище та ім'я адресата. Різноманітні документи вказаної архівної справи та текст листа не дозволяють цього зробити. Зрозуміло тільки, що адресат проживав у радянській Україні. Лист недатований, але з тексту можна зрозуміти, що він написаний орієнтовно у 1922 р. Також немає прямих вказівок на політичні переконання адресанта. Але звертаємо увагу, що у тексті добре помітні його симпатії до Закордонного Комітету (ЗК) УПСР, лідером якого був відомий діяч есерівської партії М. Шаповал.

Вважаємо, що можливим автором листа міг бути Микола Балаш. Він належав до есерівської партії, приїхав до Праги у липні 1921 р. як представник ЦК УПСР. Був прихильником політичних позицій М. Шаповала і критично ставився до Закордонної делегації УПСР (ЗД УПСР) та М. Грушевського. До речі, ЗД ставила під сумнів той факт, що М. Балаш був посланцем від ЦК УПСР. Якщо автором був саме він, то лист можна датувати другою половиною 1922 р. Разом із тим, стають цілком зрозумілими негативні характеристики ЗД УПСР, які зустрічаються у листі. На жаль, в особовому фонді М. Балаша у ЦДАВО України (Ф. 3863 «Балаш Микола Іванович, член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, останній Голова Українського історичного кабінету в м. Празі») нами не було знайдено документів, які б допомогли з'ясувати правильність цього припущення.

На початку листа автор вказував, що українська еміграція «...скупилась в чотирьох осередках. В Польщі – переважно петлюрівці, хоча,

опріч них, є й багато людей їм цілком чужих; в Відні скупчилися Петрушевичівці, в Берліні – гетьманці, а в Празі – соціалістичні кола»¹². При цьому головну увагу він звертав на есерівські еміграційні групи. Так, достатньо широко і з позитивними оцінками описано освітню та культурницьку діяльність Українського громадського комітету¹³, який було створено зусиллями вже згадуваного нами М. Шаповала.

Критично відгукувався адресант про лідера Директорії, соціал-демократа С. Петлюру¹⁴. Характеристика співробітництва Української соціал-демократичної партії з УПСР змінюється описом діяльності Закордонної делегації М. Грушевського, яка нібито «відмовилась скликати партійну конференцію, не признала законності Закордонного Комітету, почала відхрещуватися від партійної ідеології /статті Грушевського в «Наш Стяг»/ і вести роботу в напрямку зміни ідеології й назви партії, цілком не рахувалася з голосом партійних організацій і т. п.»¹⁵. Натомість, у позитивному ключі охарактеризовано політичні заходи ЗК УПСР¹⁶. Насамкінець автор згадував про передконференцію 3-х інтернаціоналів у Берліні та підняте на ній «українське питання»¹⁷.

Звертає на себе увагу те, що у листі йдеться здебільшого про УПСР. Відзначаємо, що ця партія у добу Української Революції була однією з найбільш популярних. З нею дуже тісно співпрацював М. Грушевський. У 1919 р. за його ініціативи була утворена ЗД УПСР, яка вела досить активну міжнародну діяльність і домоглася певних успіхів. Але, зрозумівши безперспективність надій на допомогу країн Європи, орієнтовно у кінці 1919 р. – на початку 1920 р. М. Грушевський вирішив спробувати домовитися з більшовиками, плануючи скористатися їхнім революційним потенціалом для побудови української державності. Це стало однією з причин того, що М. Шаповал заснував у Празі ЗК УПСР і виступив проти політичної програми ЗД УПСР та її лідера М. Грушевського. Станом на 1922 р. відносини між цими двома есерівськими організаціями були остаточно зруйнованими. Поданий до друку документ дозволяє з'ясувати деякі особливості цих подій.

Загалом, із тексту листа дізнаємося окремі факти з діяльності українських партій в еміграції, конфлікти та непорозуміння між ними. Автор також намагався характеризувати партійні політичні програми, давав свої оцінки діям відомих українських діячів. Разом із тим, він висловлював свою думку про шляхи вирішення проблеми відсутності єдності українських політичних сил за кордоном.

Лист зберігається у друкованому вигляді, підписи, авторські дати, місце написання відсутні. Припускаємо, що це машинописна копія, але рукописний оригінал, якщо він був, у справі відсутній. Документ друкується без скорочень мовою оригіналу згідно з сучасними правописними нормами із дотриманням лексичних і стилістичних особли-

востей мови автора. Помилки виправлено беззастережно. У квадратних дужках розкрито скорочення. До документа подані коментарі, в яких пояснюються події, слова іншомовного походження, а також ідентифікуються персоналії, політичні партії, органи влади, громадські установи, заклади вищої освіти та видання.

¹ Українська революція і державність (1917–1921 рр.): наук.-бібліогр. вид. / НАН України; редкол.: Л. А. Дубровіна (гол.) та ін.; наук. ред.: С. С. Кіраль; наук. консультант В. Ю. Омельчук; вступ. ст. В. Капелюшного; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська; бібліогр. ред. Л. С. Новосолової. Київ: НБУВ, 2018. 817 с.

² Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ: Інтел, 1994. 260 с.

³ Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття). Київ: МП Леся, 2006. 672 с.: іл.; *Її жс.* Українська політична еміграція 20-х років ХХ століття: дис... докт. іст. наук: 07.00.01 / Піскун Валентина Миколаївна; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2007. 516 с.

⁴ Видання україномовних епістолярних джерел кінця ХІХ – середини ХХ ст.: методичні рекомендації / І. Б. Гирич, В. П. Ляхоцький. Київ, 2000. С. 5.

⁵ Історичне джерелознавство. Навчальне видання / авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; гол. ред. С. В. Головка. Київ: Либідь, 2002. С. 424.

⁶ Листування Михайла Грушевського. Т. I / Українське історичне товариство; НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; авт. передмов.: Л. Винар, М. Жулинський; упорядн., коментарі, вступ. стаття Г. Бурлака. Київ, Нью-Йорк, Париж, Львів, Торонто, 1997. 399 с.: іл.; Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / упорядн., арх. передм. Г. Сварник; вступ. стаття Я. Дашкевич. Львів – Нью-Йорк: В-во М. П. Коць, 1998. 268 с.; Листування Михайла Грушевського. Т. II / Українське історичне товариство; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; ред. Л. Винар; упорядн. Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич. Київ, Нью-Йорк, Париж, Львів, Торонто, 2001. 413 с.: іл.

⁷ Петлюра С. Статті, листи, документи / упоряди. В. Сергійчук. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. Т. III. 616 с.; Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Центр українознавства, Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т. IV. 704 с.

⁸ Миронець Н. Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928) // Український археографічний щорічник. 2013. Вип. 18. Т. 21. С. 449–513; Євген Чикаленко, Володимир Винниченко. Листування (1902–1929 роки) / упоряд., авт. вступної ст. Н. Миронець. Київ: Темпора, 2010. 447 с.

⁹ Євген Чикаленко, Сергій Єфремов. Листування. 1903–1928 роки / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; упоряд. І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2010. 383 с.: фото.

¹⁰ Євген Чикаленко, Андрій Ніковський. Листування. 1908–1921 роки / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; упоряд. Н. Миронець. Київ: Темпора, 2010. 447 с.; *Горбатюк М.* Листи Андрія Ніковського до Симона Петлюри // Пам'ятки: археогр. щорічник. Т. 11 / Держкомархів України, УНДІАСД. Київ, 2010. С. 68–101.

¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3911. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 45.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. Арк. 46.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. Арк. 46–47.

[Лист]

Випадково довідався про Вашу адресу й рішив оце написати. Не дуже певен, що дійде, але пробую що з того вийде. Урядові кола ширять тут чутку, що все вже на Україні функціонує нормально. Так я оце повірив і хочу перевірити. Я вже з рік живу в Празі. Будь як перебиваюся. Пробував дещо писати, але ... треба хліб заробляти, а українським писанням не прогонуєшся. Укр. еміграція скупчилась в чотирьох осередках. В Польщі – переважно петлюрівці¹, хоча, oprіч них, є й багато людей їм цілком чужих; в Відні скупчилися Петрушевичівці², в Берліні – гетьманці³, а в Празі – соціалістичні кола⁴.

В Празі українська еміграція гуртується навколо Українського Громадського Комітету⁵, який одмовився від усякої політичної роботи, а поставив собі завданням допомогу еміграції культурну, правну, медичну і потроху матеріальну. Він вивстарався того, що зараз коло 1000 студентів українців забезпечені матеріально щомісячною допомогою від імені методистів та чеського уряду. Зараз він працює над впорядкуванням української Вищої Сільсько-Господарської і лісної академії⁶ в Ч[ехо-] С[ловацькій] Р[еспубліці], яку, коли наступлять кращі умови на Україні, мається на оці перенести туди. Для викладів в С[ільсько-] Г[осподарській] Акад[емії] мається запросити фахових учених і з України, яким гадається виклопотати право вільного переїзду для читання лекцій в Академії через Чеський Уряд та Українську Акад[емію] Наук. Поруч з тим українська еміграція в Празі почала видавати аполітичний двохтижневик «Нова Україна»⁷, який має на меті освітлювати всі справи культурного і економічного відбудовання України. Серед студентства переважають галичани-петрушевичівці, які вкупі з наддніпрянськими реакціонерами ведуть роботу в тім напрямку, щоб повалити Укр[аїнський] Гром[адський] Ком[ітет], в якому скупчилися переважно сили соціалістичні.

Одначе, що далі більше прибуває нових втікачів з Галичини і Наддніпрянщини, які настроєні більш революційно, а тому панування чорносотенних петрушевичевських кіл падає.

Укр[аїнському] Гром[адському] Ком[ітету] доводиться працювати в дуже тяжких умовах. Він виступив, як аполітичний орган, який однаково поставився нейтрально до всіх урядів. Через те на нього одразу напали всі місії петлюрівська – лаяла його за большевицькі симпатії, а большевицький «Новий мір» за петлюрівські, а петрушевичівська – просто за все. Тепер поволі всім стало ясно, що У[країнський] Г[ромадський] К[омітет] абсолютно не втручається в політичні справи і дбає лише про українську культуру та поміч всім громадянам України, як не большевикам, так і большевикам. Особливо виступали проти У[країнського] Г[ромадського] К[омітету] прихильники «повстанців», бо У[країнський] Г[ромадський] К[омітет] ясно зазначив своє негативне відношення до повстань, які розпорошують сили й руйнують життя на Україні, а закликав еміграцію взятися до органічної праці по відбудуванню і утворенню культурних цінностей.

У Відні якісь авантюристи творять якісь повстанські комітети, але це все дурниця. Затії Грекова⁸ та інших франкофілів з якими розійшовся навіть Петрушевич.

В Тарнові еміграція розлазиться. Петлюра залишається самотнім. Коло нього труться тільки народні республіканці⁹ і то з власно користних мотивів: продають від імени уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] концесії польським капіталістам. С[оціалісти]-Ф[едералісти]¹⁰ не знають що роблять. С[оціал-] Д[емократи]¹¹ покинули Петлюру. У них уже давно одкололося було Віденське крило, протипетлюровське /Галаган¹², Матюшенко¹³, Старосольський¹⁴, Антонович¹⁵ / яке поволі витягло з петлюрівства і всіх інших. С[оціал-] Д[емократи] Мазепа¹⁶ і Феденко¹⁷ також одійшли до них. Мартос¹⁸ зробив це ще раніш. С[оціалісти]-Р[еволюціонери]¹⁹ після денікінської перемоги покинули центр У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] і пішли в народ. З того часу Петлюра їх всякими способами тиснув. Під час польсько-петлюрівського наступу арештовані були есери не тільки в Києві, а й у Кам'янці, Вінниці та по інших місцях. Після польсько-петлюрівського відходу в Кам'янці налагодилось було співробітництво С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] з совітською владою. Майже по всіх установах працювали С[оціалісти]-Р[еволюціонери], але арешт Голубовича²⁰ й інших змусив їх поховатися по кутках. Після другого приходу і відходу поляків показніші С[оціалісти]-Р[еволюціонери] перебралися за кордон де видали декларацію що вийшли з України не як прихильники Петлюри, або вороги радянської влади, а лише рятуючи себе від того безладдя, яке під іменем совітської влади загрожує їм щоденно всякими прикростями і розстрілами. Декларацію ту роздано було учасникам першого з'їзду віденського інтернаціоналу, а потім опубліковано в «Вільній Спілці»²¹. Петлюрівці хотіли втягнути С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] в свої комбінації, але вони на це не дались. Навпаки, вони підбили петлюрівців скласти Раду Республіки²² яка мала на оці розкласти петлюренство. Так воно і сталося. В Раді Республіки всі учасники її пересварилися, виявили гріхи один одного и Петлюри й розклалися. С[оціалісти]-Р[еволюціонери] тим часом відбули свої партійні конференції після яких всі організації С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] в Галичині і

Польщі і Ч[ехо-] С[ловацькій] Р[еспубліці] об'єдналися і утворили спільний закордонний комітет, в який зак[ордонна] делегація²³ мала дати одного свого члена ex officio²⁴. Однак Зак[ордонна] Дел[егація] з тим не погодилася. Як потім виявилось вона таємно від організацій вела свою політику. Хоча засади тієї політики поза спиною поділялися й іншими організаціями, але таємне переведення її кинуло недовір'я до Зак[ордонної] Дел[егації]. Далі виявилось, що Зак[ордонна] Дел[егація] в цілях переведення власної політики нічого не зробила для захисту арештованих членів Ц[ентрального] К[омітету]²⁵. Тільки загроза Григорієва²⁶, що коли вони се промовчать то він виступить публічно з обвинуваченням їх в нечесности, бо Ц[ентральний] К[омітет] судиться не за персональні провини, а за провини партії якої вони є репрезентантами за кордоном, – лише після того З[акордонна] Д[елегація] написала двосмыслену декларацію яка була вже опублікована аж після суду. Далі Зак[ордонна] Дел[егація] відмовилась скликати партійну конференцію, не признала законности Закордонного Комітету²⁷, почала відхрещуватися від партійної ідеології /статті Грушевського²⁸ в «Наш Стяг»/ і вести роботу в напрямку зміни ідеології й назви партії, цілком не рахувалася з голосом партійних організацій і т. п. – це все вкупі з неохайними стосунками що до грошей, неохайні, своєкористні получки від петлюрівського Уряду /Жуківської²⁹, Шраг³⁰ / уже після того як товариші вийшли з уряду, обмін валюти Грушевським у петлюрівського скарбника, нездача Штефаном³¹ грошового справоздання «Дніпросоюзові» і перехід його для залагодження особистих справ на теперішню посаду – все це спричинилося до того, що організації У[країнської] П[артії] С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] в Галичині, Польщі і Чехії припинили зносини з Закордонною Делегацією. Закордонна Делегація з'ясувала їхнє відчуження «інтригами Шаповала³² та Григорієва» і виключила їх з партії. Організації того виключення не признали і існують і досі об'єднані Закордонним Комітетом. Для вияснення своїх позицій Закордонний Комітет видав збірник «Вільна Спілка» а також видає на гектографі для партійного лише вжитку щомісячні зшитки «Боротьба» /Вийшло вже 3 числа/. В провідних статтях зазначено, що Зак[ордонний] Ком[ітет] і його організації стоять на таких позиціях: 1/ необхідність консолідації революційно соціалістичних сил для спільного завершення соціальної революції і закріплення її здобутків, 2/ необхідність для України власного осередку революційного, який збиваючи українську реакцію українськими революційними силами, вибив би ґрунти у неї для обвинувачення всього революційного в москвофільстві, чим відвернув би маси від реакції, до якої маси ішли в ім'я оборони національних інтересів, 3/ завершення соціальної революції зміцненням трудової диктатури через трудово-радянську систему влади, 4/ організація трудових сил українського народу і скріплення всього що справді творить Українську Соціалістичну Радянську Республіку, але боротьба з окупацією та Комісародержавієм, військовим терором і самоуправством способом самоорганізації трудових мас а не зброєю, 5/ засудження повстань, як руйнуючого способу боротьби і засудження сучасного режиму, який творить ґрунт до повстань, 6/ Боротьба з єдиним національним фронтом, 7/ стремління до утворення єдиного соціалістичного фронту іти. Все це надруковано в «Вільній Спілці» та в «Боротьбі». Сучасний режим не визнається ні соціалістичним ні радянським, ні селянсько-робітничим, а тому

ставиться завдання боротьби з ним організацією трудових сил та створити на Україні справжній радянський український соціалістичний робітничо-селянський режим.

Цими днями відбулася в Берліні передконференція трьох інтернаціоналів³³. Вандервальде³⁴ від імені другого інтернаціоналу зажадав аби виведено було окупаційні війська з України, Грузії і т. п. і заведено там соціалістичний лад. Радек³⁵ на це відповів, що Україна по своїй волі йде в купі з Москвою, що на Україні, oprіч голоду, все добре. Предст[авник] Віденського Інтер[націоналу] також домагався впорядкування людяного режиму в Грузії й подібних їй по становищу країнах. Але після Радекової заяви представники II Інтер[націоналу] і Другого з половиною не насмілювалися настоювати, бо не мали потрібного для спростування Радекового твердження матеріалу. На конференції були кореспонденти «Вільної Спілки» Григоріїв та Коберський³⁶, які від імені Закордонного Комітету У[країнської] П[артії] С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] подали до 2 ½ Інт[ернаціоналу] прохання аби він домагався від конференції висилки на Україну спільної комісії для ознайомлення з дійсним станом речей. Одначе через те, що У[країнська] П[артія] С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] до 2 ½ інт[ернаціоналу] не належить, справа ця не поставлена була актуально. Представники Зак[ордонного] Ком[ітету] У[країнської] П[артії] С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] подали до президії другого з половиною інтер[націоналу] прохання про те, щоб їх закордонні групи У[країнської] П[артії] С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] прийнято було до 2 ½. Відповідь ще не відома.

Велика шкода що на конференції не було Зак[ордонної] Дел[егації]. Учасники конференції приватно заявили що їм для рішення української справи потрібна ясно сформульована думка українських соціалістів, а її не видно, бо Грушевський веде переговори з комуністами, а С[оціал-] Д[емократи] занадто близькі до петлюривщини. Думки найбільшої партії / У[країнської] П[артії] С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] / вони не знають а без цього важко рішати справу.

Отакі то новини. Бачите списав Вам усю політику. Моя думка, що дуже добре було б як би зараз за кордоном появился хтось свіжий з України. Це потрібно і для самих емігрантів, бо вони одірвались, і взагалі для справи. Особливо в зв'язку з тим, що швидко розпочнеться конференція III інтернаціоналів на яку рішено допустити і ті партії, які не заступлені ні в однім інтернаціоналі, а також професійні спілки. Я гадаю, що коли така конференція збереться, то вона безумовно об'єднає всі соціалістичні сили. Стремління до цього безумовно є з обох боків та иншого й виходу нема, щоб врятувати здобутки революції від капіталістичної навали.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3911. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 45–47.

¹ Йдеться про прихильників голови Директорії Української Народної Республіки С. Петлюри.

² Йдеться про прихильників голови Української національної ради Західноукраїнської Народної Республіки Є. Петрушевича.

³ Йдеться про прихильників Гетьмана П. Скоропадського.

⁴ Мається на увазі УПСР.

⁵ Український громадський комітет – громадська і допомогова установа, заснована влітку 1921 р. у Празі заходами одного з лідерів УПСР М. Шаповалом, який мав гарні зв'язки з урядом Чехословаччини і здобув від нього фінансові засоби для праці комітету. Проіснував до 1925 р.

⁶ Українська господарська академія – українська вища («висока») технічна школа в Подєбрадах, заснована 1922 р. Українським громадським комітетом при фінансовій допомозі міністерства закордонних справ Чехословаччини.

⁷ «Нова Україна» – громадсько-політичний та літературно-мистецький часопис, виходив у 1922–1928 рр. у Празі. Засновником і головним редактором був М. Шаповал.

⁸ Греков Олександр Петрович (1875-1959) – військовий і громадський діяч, генерал-хорунжий Армії Української Народної Республіки. Член Української партії соціалістів-самостійників.

⁹ Імовірно, йдеться про колишніх членів Української народно-республіканської партії.

¹⁰ Мається на увазі Українська партія соціалістів-федералістів.

¹¹ Мається на увазі Українська соціал-демократична робітничка партія.

¹² Галаган Микола Михайлович (1882–1946) – державний, громадський та політичний діяч, публіцист. Член УСДРП.

¹³ Матюшенко Борис Павлович (1883–1944) – громадський, політичний і державний діяч. Член УСДРП.

¹⁴ Старосольський Володимир Якимович (1878–1942) – громадський і політичний діяч, правознавець, соціолог, адвокат.

¹⁵ Антонович Дмитро Володимирович (1877–1945) – історик мистецтва і театру, архівознавець і музеєзнавець, політичний діяч. Член УСДРП.

¹⁶ Мазепа Ісаак Прохорович (1884–1952) – громадський, політичний і державний діяч, публіцист. Член УСДРП.

¹⁷ Феденко Панас (Опанас) Васильович (1893–1981) – політичний діяч, історик, публіцист. Член УСДРП.

¹⁸ Мартос Борис Миколайович (1879–1977) – державний, громадський, політичний і кооперативний діяч, учений-економіст. Член УСДРП.

¹⁹ Мається на увазі Українська партія соціалістів-революціонерів.

²⁰ Голубович Всеволод Олександрович (1885–1939) – політичний і державний діяч. Член УПСР.

²¹ «Вільна Спілка» – неперіодичний орган літератури, науки та громадського життя. Видавався Закордонним Комітетом УПСР.

²² Рада Республіки – вищий законодавчий орган влади УНР, який діяв у м. Тарнові (Польща) з лютого до серпня 1921 р.

²³ Мається на увазі Закордонна делегація УПСР, яку очолював М. Грушевський.

²⁴ У перекладі українською мовою: за посадою, за службовим становищем, за обов'язком.

²⁵ Мається на увазі Центральний Комітет УПСР.

²⁶ Григоріїв Никифір Якович (1883-1953) – громадський і політичний діяч, публіцист. Член УПСР.

²⁷ Закордонний Комітет УПСР – політична есерівська організація на чолі з М. Шаповалом, створена у Празі в 1921 р.

²⁸ Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) – історик, організатор науки, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, політичний, громадський і державний діяч. Співпрацював з УПСР, був головою ЗД УПСР.

²⁹ Жуковський Олександр Тимофійович (1884–р. с. невід.) – військовий та політичний діяч. Член УПСР.

³⁰ Шраг Микола Ілліч (1894-1970) – громадський і політичний діяч, історик права, економіст. Член УПСР.

³¹ Штефан Іван Дем'янович (1878-1938) – політичний і державний діяч. Член УПСР.

³² Шаповал Микита Юхимович (1882-1932) – політичний і державний діяч, публіцист. Член УПСР.

³³ Йдеться про: 1) Другий інтернаціонал (Соціалістичний інтернаціонал, Робітничий інтернаціонал); 2) Міжнародне робітниче об'єднання соціалістичних партій (Віденський інтернаціонал, 2½ Інтернаціонал); 3) Комуністичний інтернаціонал (Комінтерн, Третій інтернаціонал).

³⁴ Вандервальде Еміль (1866-1938) – бельгійський політичний діяч, один із лідерів Другого інтернаціоналу.

³⁵ Радек Карл (1885-1939) – член Російської комуністичної партії більшовиків. У 1920–1924 рр. – член (у 1920 р. секретар) Виконавчого комітету Комуністичного інтернаціоналу.

³⁶ Імовірно, йдеться про Коберського Карла Івановича (1890-1940) – політичного і громадського діяча.

For the first time, an archival document related to the activities of Ukrainian political forces in emigration in the 1920's has been introduced to scientific circulation. This document is a letter of an unknown author from the funds of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. The sender characterizes Ukrainian emigration policies, draws attention to the conflicts and inconsistencies between different Ukrainian party groups.

Key words: archives; Ukrainian Revolution; emigration; epistolary; the Ukrainian Socialist-Revolutionary Party.